
MEER BEGERIG NAAR EEN GODSDIENSTLES

Semarang.

Roomsche Katholieke weeshuis. (Tjandi.)

Semarang. Roomsche Katholieke weeshuis (Tjandi); 1908-1930.

De ervaringen van katholieke broeders en zusters bij de Europese (her-)opvoeding van kinderen met een juridisch Europese status in weeshuizen en op scholen in Nederlands-Indië tussen 1924 en 1942.

Naam student: Myrthe Polinder

Studentnummer: 4571053

Naam begeleider: A.M. Derksen MSc

Inleverdatum: 03-07-2020

Inhoud

Inleiding.....	3
Status Quaestionis: kinderen in religieuze koloniale context en Europese identiteit in de koloniale maatschappij.....	5
Onderwijs en heropvoeding in de kolonie.....	6
Kinderen, religieuze actoren en de koloniale context.....	7
De vorming van ‘Europese’ identiteit in Nederlands-Indië.....	8
Onderzoeksvragen.....	9
Bronnen en methoden.....	10
Opbouw.....	12
Hoofdstuk 1: Verwachtingen en ervaringen van missionarissen.....	13
Verwachtingen: het ontstaan van de roeping en ideeën voor vertrek.....	13
Ervaringen: overgangperiode en aanpassingen aan de nieuwe realiteit.....	15
Hoofdstuk 2: Katholieke missionarissen, zorg en onderwijs aan Europeanen in Nederlands-Indië 1900-1942.....	17
Missieplaatsen.....	17
Weeshuizen voor Europese kinderen onder katholieke leiding.....	18
Scholen voor Europese kinderen onder katholieke leiding.....	19
Hoofdstuk 3: Europese opvoeding en identiteit.....	22
Onderwijs, taal en vrijetijdsbesteding.....	22
De rol van religie.....	23
Conclusie.....	26
Bronnen.....	28
Archiefstukken.....	28
Websites.....	28
Literatuurlijst.....	29
Appendix.....	31
Bijlage 1: Lijst van gebruikte KMM-interviews.....	31
Bijlage 2: Lijst met gebruikte codes.....	34

Inleiding

'In elk geval moest het duidelijk zijn dat die kinderen achterbleven met een Javaanse moeder in een kampong en dat er van godsdienstig leven, en ook niet gewoon op maatschappelijk gebied, zou er niets van terecht gekomen zijn als ze niet zo'n toevlucht hadden gevonden in het weeshuis.'¹

Dit citaat is afkomstig uit het interview met broeder Marcus, een broeder uit de congregatie van de Broeders van de H. Aloysius van Gonzaga, meestal de Broeders van Oudenbosch of Broeders van Saint Louis genoemd, in kader van het project KomMissieMemoires. Hij was in de periode 1932-1948 werkzaam in het Candi-weeshuis (Tjandi) in Semarang.² In dit weeshuis werden jongens met de Europese juridische status door de Broeders van Oudenbosch opgevoed. De op Java gevestigde weeshuizen gerund door deze broeders namen voornamelijk Europese kinderen aan. De congregatie, Broeders van Oudenbosch, was de eerste broeder-congregatie in Nederlands-Indië na hun aankomst in Soerabaja in 1862. Hier gingen zij kinderen van rijke katholieken van Nederlandse afkomst onderwijzen.³

Het algemene beeld van de werkzaamheden van missionarissen in de koloniën is dat zij zich richtten op de bekering van 'zielige inheemse' kinderen. Deze werkzaamheden werden gestimuleerd door kardinaal van Rossum die in 1918 aantrad en het nieuwe beleid van de Propaganda Fide probeerde uit te dragen. Van Rossum wilde dat de missie zich ging richten op het bekeren van de inlandse bevolking. In de praktijk doen een heel aantal congregaties dit echter niet, maar runnen zij al jaren scholen en weeshuizen voor de Europese bevolking.⁴ Op deze weeshuizen en scholen, die vanaf het midden van de negentiende eeuw opkwamen, probeerden de missionarissen kinderen met een juridisch Europese status te onderwijzen tot 'goede' Europeanen.⁵

Een dergelijke opvoeding van deze kinderen werd destijds gezien als een belangrijke bijdrage aan de oplossing van het pauperprobleem. Dit pauperprobleem bestond onder andere uit het feit dat een deel van de Indo-Europeanen in een verpauperde omgeving onder de inlandse bevolking leefde, niet christelijk was en geen Europese tradities had. Ook de aanwezigheid van een groeiende groep armere

---

¹ Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 202, interview met broeder Marcus (21-05-1977). [Universiteitsbibliotheek wordt vanaf nu afgekort als UB, Katholiek Documentatie Centrum wordt vanaf nu afgekort als KDC, KomMissieMemoires wordt vanaf nu afgekort als KMM].

² Ibidem.

³ Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis. Repertorium van Nederlandse zendings- en missiearchieven 1800-1960, <http://resources.huygens.knaw.nl/zendingoverzeesekerken/RepertoriumVanNederlandseZendings-EnMissie-archieven1800-1960/gids/organisatie/628713275> (Geraadpleegd op 19-06-2020).

⁴ Jan Derix, *Brengers van de Boodschap: Geschiedenis van de katholieke missionering vanuit Nederland van VOC tot Vaticanum II* (Nijmegen 2009), 397-415.

⁵ Liesbeth Rosen Jacobsen, 'Preparing Children of colonialism for a postcolonial future': A comparison of orphanages for Eurasians in the Dutch East Indies, British India, and French Indochina during the Decolonisation Period, 1930-1975', *Journal of Migration History* 4 (2018) 1-26, aldaar 3, 11.

Europeanen in de kolonie maakte volgens de koloniale overheid deel uit van dit probleem.⁶ Deze beide groepen waren wettelijk gezien vaak Europees, wat gepaard ging met verschillende privileges en rechten.⁷ Het erkennen van deze privileges en het feit dat deze wettelijke Europeanen verpauperd waren, zorgde voor moeilijkheden in de ogen van de koloniale overheid. Het onderscheid tussen de ‘beschaafde Europeaan’ en de rest van de bevolking werd door het gedrag van de eerste groep minder duidelijk. Door het vervagen van deze grenzen kwam de ‘colonial rule of difference’ in gevaar. Als de Europeanen en de niet-Europeanen in gedrag, uiterlijk en gewoonten hetzelfde waren, dan was het verschil waarop de koloniale overheid hun overheersing berustte verdwenen.⁸ Ann Laura Stoler liet zien dat de koloniale overheid en de koloniale elite onderscheid tussen ‘echte’ en ‘gefabriceerde’ Nederlanders, tussen burgers en onderdanen, en tussen gekoloniseerde en kolonisator probeerde te accentueren om zo hun overheersing te legitimeren.⁹

Een andere manier om dit verschil te bevestigen en de macht te legitimeren was door deze wettelijke Europeanen op te voeden en te onderwijzen op Europese scholen. De belangrijkste manier waarop dit gebeurde was door middel van basisonderwijs voor kinderen. Liesbeth Rosen Jacobsen en Sarah de Leeuw lieten zien dat de koloniale overheid van mening was dat kinderen hervormd konden worden door middel van onderwijs en heropvoeding.¹⁰ Geertje Mak liet daarbij zien dat kinderen in een nieuwe omgeving werden gezet om zo heropgevoed te worden tot goede burgers.¹¹ De koloniale staat had echter zelf niet voldoende middelen om dit klaar te spelen en was voor dit hervormende onderwijs sterk afhankelijk van sociale organisaties, zoals katholieke orden en congregaties, om hun doelen te bereiken.¹²

Terwijl Stoler vooral liet zien dat de koloniale overheid rol speelde in het vaststellen van deze grenzen, hebben Liesbeth Rosen Jacobsen en Annelieke Dirks, met hun studies naar weeshuizen voor kinderen met een gemengde afkomst en heropvoeding van kinderen in Nederlands-Indië, aangetoond dat particuliere organisaties en protestantse zendelingen tevens betrokken waren bij de (her-)opvoeding van

---

⁶ Maaïke Derksen, ‘Embodied encounters. Colonial governmentality and missionary practices in Java and Dutch New Guinea between 1856-1945’ (proefschrift Nijmegen nog te publiceren), 17. Jacobsen, ‘Preparing Children of colonialism for a postcolonial future’, 3-4.

⁷ Bart Luttinkhuis, ‘Beyond race: constructions of ‘Europeanness’ in late-colonial legal practice in the Dutch East Indies’, *European Review of History: revue europeenne d’histoire* 20:4 (2013), 539-558, 547.

⁸ Annelieke Dirks, ‘For the youth: juvenile delinquency, colonial civil society and the late colonial state in the Netherlands Indies, 1872-1942’ (2011) 56.

⁹ Ann Laura Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley – Los Angeles – Londen 2002), 151.

¹⁰ Sarah de Leeuw, ‘If anything is to be done with the Indian: we must catch him very young’: colonial constructions of Aboriginal children and the geographies of Indian residential schooling in British Columbia, Canada’, *Children’s Geographies* 7:2 (2009) 123-140, Jacobsen, ‘Preparing Children of colonialism for a postcolonial future’.

¹¹ Geertje Mak, *Huishouden in Nederlands Nieuw-Guinea: geschiedenis van geslacht op geslacht* (oratie Universiteit van Amsterdam 06-07-2017).

¹² Annelieke Dirks, ‘For the youth’, 11.

kinderen met een Europese status in de kolonie.¹³ Maaïke Derksen liet daarnaast zien dat de katholieke broeders, zusters en paters een dergelijke heropvoeding verzorgden in de door hun gerunde scholen en weeshuizen.¹⁴ Ondanks de onderzoeken van Jacobsen, Dirks en Derksen, is de rol die katholieke broeders en zusters bij de Europese (her-)opvoeding van kinderen met een juridisch Europese status speelden nog niet aan bod gekomen in recent onderzoek. Om te laten zien dat zij wel degelijk een belangrijke rol speelden, zullen hun werkzaamheden en ervaringen in dit onderzoek centraal staan.

De werkzaamheden en ervaringen van deze missionarissen met de heropvoeding van kinderen met een juridisch Europese status komen naar voren in de interviews van het project KomMissieMemoires. In deze oral history interviews beschrijven broeders en zusters van verschillende congregaties de aanloop naar hun missietijd, hun missieperiode en de terugkomst naar Nederland. Aan de hand van deze ervaringen is het mogelijk om te achterhalen welke rol de missionarissen, en daarmee religie, speelden in de opvoeding van kinderen met een juridisch Europese status. Door deze interviews uit het KMM-project te onderzoeken is het mogelijk om de rol van religie bij het behouden van de koloniale grenzen verder te onderzoeken.

Status Quaestionis: kinderen in religieuze koloniale context en Europese identiteit in de koloniale maatschappij

Onderzoek naar religieuze actoren in koloniale context, kinderen in koloniale context en de combinatie van religieuze actoren en kinderen in koloniale context heeft in de afgelopen decennia vorm gekregen. Zo werd het belang van religie binnen de koloniale geschiedenis, zowel in Nederlandse geschiedschrijving als daarbuiten, benadrukt. Verschillende koloniale historici benadrukten daarnaast het belang van onderzoek naar kinderen in de koloniale context door uit te lichten dat spanning aanwezig was rondom kinderen van gemengde afkomst en hun positie, en dat de leeftijd van gemengde kinderen essentieel was bij het ontwikkelen van koloniaal beleid.¹⁵ Deze onderzoeksvelden werden tevens gecombineerd door verschillende auteurs door te laten zien dat religieuze actoren een belangrijke rol speelden in de ontwikkeling van kinderen in een koloniale omgeving.¹⁶

---

¹³ Dirks, 'For the youth', Jacobsen, 'Preparing Children of colonialism for a postcolonial future', 1-26.

¹⁴ Derksen, 'Embodied encounters', 10.

¹⁵ Christina Firpo, 'Crises of Whiteness and Empire in Colonial Indochina: The Removal of Abandoned Eurasian Children from the Vietnamese milieu, 1890-1956', *Journal of Social History* 43:3 (2010), Christina Firpo, 'Lost Boys: 'Abandoned' Eurasian Children and the Management of Racial Topography in Colonial Indochina, 1939-1945', *French Colonial History* 8:1 (2007), David Pomfret, 'Raising Eurasia: race, class, and age in French and British colonies', *Comparative Studies in Society and History* 51:2 (2009), Ann Laura Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power*.

¹⁶ Mary Martin, 'Play, missionaries and the cross-cultural encounter in global perspective, 1800-1870' in Hugh Morrison en Mary Martin eds., *Creating religious childhoods in Anglo-world and British colonial contexts 1800-1950* (Londen – New York 2015), Rhonda Semple, 'Making missions through (re-)making children: non-kin domestic intimacy in the London Missionary Society's work in late-nineteenth century north India', in Hugh Morrison en Mary Martin eds., *Creating religious childhoods in Anglo-world and British colonial contexts 1800-1950* (Londen – New York 2015), Karen Vallgård, 'Tying children to god with love: Danish mission, childhood, and emotions in colonial South India', *Journal of Religious History* 39:4 (2015).

Het belang van religie in de koloniale context werd onder andere door Deborah James en Albert Schrauwens benadrukt. Religie werd door de koloniale staat als een 'niet-politieke' sfeer behandeld waardoor meer ruimte was voor initiatieven op lokaal niveau. Het christendom werd een manier waarop loyaliteit naar de koloniale staat kon worden vormgegeven.¹⁷ Door de positie die religie innam, werd religie door de koloniale overheid voor verschillende doelen ingezet. Maaike Derksen toonde in haar onderzoek naar het koloniale bestuur en missiepraktijken in Java en Nederlands-Indië in de periode 1856-1942 aan dat religie een fundamentele factor was bij de bredere status van Christelijkheid als een kenmerk van Europese identiteit in de negentiende eeuw. Religie was daardoor een essentiële factor bij de constructie van 'Europees' als wettelijke categorie.¹⁸ Bart Luttinkhuis liet daarnaast zien dat het concept 'Europeanness' een integraal en constructief onderdeel was van de sociale structuur van de koloniale maatschappij.¹⁹

Onderwijs en heropvoeding in de kolonie

In het kader van onderzoek naar de (her-)opvoeding van kinderen in de context van de koloniale overheid, toonde Sarah de Leeuw met haar onderzoek naar (her-)opvoeding van kinderen in de zogenoemde settler colony Canada aan dat scholen belangrijke locaties waren om koloniale ideeën te verspreiden. Op deze scholen konden kinderen tot 'goede onderdanen' worden gekneed.²⁰ De Leeuw liet hiermee zien dat ruimte een belangrijke factor was bij de opvoeding van kinderen op scholen. Christina Firpo liet zien dat beschermingsorganisaties, gedwongen en ongedwongen, vaderloze gemengde kinderen uit de inlandse culturele context haalden, opvang aanboden en in instituten plaatsten. Deze kinderen werden vervolgens in instituten geplaatst die gericht waren op het beperken van inlandse culturele invloeden zodat ze gecultiveerd zouden worden tot loyale burgers.²¹

Net als bij het onderzoek van Sarah de Leeuw, kwam in het onderzoek van Firpo naar voren dat de koloniale overheid de overtuiging had dat deze 'verlaten' kinderen van een gemengde afkomst op jonge leeftijd het meest kneedbaar waren.²² David Pomfret liet daarnaast zien dat leeftijd en de bijbehorende subcategorieën een grote impact hadden op de manier waarop het koloniale rijk geconceptualiseerd en geregeerd werd. De koloniale elite gebruikte ideeën en aannames over 'childhood', adolescentie en 'seniority' om oplossingen te formuleren voor problemen die zij als bedreigend zagen voor de grenzen van de witte identiteit.²³ Ann Laura Stoler sloot aan bij dit gedachtegoed door te laten zien dat in het midden van de negentiende eeuw verlaten, illegitieme en

---

¹⁷ Deborah James en Albert Schrauwens, 'An Apartheid of Souls: Dutch and Afrikaner Colonialism and its Aftermath in Indonesia and South Africa – an Introduction', *Itinerario* 27:3-4 (2003) 49-80, aldaar 65.

¹⁸ Derksen, 'Embodied encounters', 3.

¹⁹ Luttinkhuis, 'Beyond race', 539.

²⁰ De Leeuw, "If anything is to be done with the Indian: we must catch him very young", 136.

²¹ Christina Firpo, *The uprooted: Race, children, and imperialism in French Indochina, 1890-1980* (Honolulu 2016), 2.

²² Firpo, 'Crises of Whiteness and Empire in Colonial Indochina', 588.

²³ Pomfret, 'Raising Eurasia', 341-342.

gemengde Nederlandse kinderen het kenmerk waren geworden van wat veranderd moest worden in Nederlands-Indië. Dit was terug te zien in het beleid van koloniale overheid door de aanmoediging van endogamie, een oplettende opvoeding en Nederlandstalig onderwijs.²⁴

Naomi Garritsen stelde dat het doel van deze (her-)opvoeding tot 'goede' Europeanen het creëren van een verlengstuk naar de onderkant van een zuiver Europese samenleving was, waarbij de Nederlandse beschaving het culturele referentiekader was.²⁵ Annelieke Dirks liet daarbij zien dat het heropvoedingssysteem van de koloniale overheid geen homogeen systeem was maar dat dit bestond uit verschillende instituten met eigen doelen. De organisatie van (her-)opvoeding in deze systemen had invloed op de manier waarop kinderen werden gecategoriseerd.²⁶ Het bestaan van deze verschillende organisaties kan worden gezien als een kenmerk van verzuiling in Nederlands-Indië. Dit fenomeen, dat de Nederlandse maatschappij tussen 1900 en 1950 tekende, werd volgens Albert Schrauwens en Deborah James geëxporteerd naar de kolonie. Hier was de verzuiling niet gebaseerd op religieuze en ideologische verschillen, zoals in Nederland, maar op religieus en etnisch onderscheid.²⁷ Schrauwens en James stelden dat het ontstaan van deze instituten plaatsvond lang de lijn van de verzuiling waardoor verschillende etnische groepen verschillende instituten bezochten. Dit had tot gevolg dat differentiatie ontstond tussen verschillende katholieke instanties.²⁸

Kinderen, religieuze actoren en de koloniale context

Hugh Morrison en Mary Martin illustreerden dat religie een belangrijke factor is die in onderzoek naar childhood en (religieuze) identiteit moet worden meegenomen. Religie was van grote invloed op kinderen in de negentiende en twintigste eeuw en kan het best begrepen worden in de specifieke religieuze en ruimtelijke context.²⁹ Mary Martin, Rhonda Semple en Karen Vallgård lieten zien dat in India, Australië en Nieuw-Zeeland niet alleen de koloniale overheid, maar ook religieuze organisaties een belangrijke rol speelden bij de (her-)opvoeding van kinderen in de koloniale context. Mary Martin onderzocht de connectie tussen inheemse kinderen en kinderen van missionarissen, en demonstreerde dat de plekken waar deze kinderen met elkaar in contact kwamen werden gecontroleerd door de missionarissen. Zij belichtte de rol die missionarissen speelden in de vormen van contact tussen deze kinderen en mogelijke invloeden hiervan op de kinderen.³⁰ In welke ruimte dit was en wat zij deden zegt veel over intenties van de missionarissen en ideeën die schuilgaan achter deze opvoeding. Rhonda Semple liet in haar onderzoek

---

²⁴ Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power*, 151.

²⁵ Naomi Garritsen, 'De representatie van Indische bevolking in Indisch-Nederlandse kinderliteratuur (1880-1942)', (masterscriptie Utrecht 2019) 59.

²⁶ Dirks, 'For the youth', 283.

²⁷ Karel Steenbrink, *Catholics in Indonesia: a documented history 2 1808-1942* (Leiden 2007), 414-415, James en Schrauwens, 'An Apartheid of Souls', 49-80.

²⁸ Steenbrink, *Catholics in Indonesia: 2*, 357-358.

²⁹ Hugh Morrison en Mary Martin, 'Introduction: contours and issues in children's religious history', in Hugh Morrison en Mary Martin eds., *Creating religious childhoods in Anglo-world and British colonial contexts 1800-1950* (Londen – New York 2015).

³⁰ Mary Martin, 'Play, missionaries and the cross-cultural encounter in global perspective'.

naar intimiteit in non-familiaire relaties in het werk van de London Missionary Society in India in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw zien dat de 'wezen' die door de missie werden opgevoed op reservatscholen een nieuwe identiteit kregen.³¹ Karen Vallgård analyseerde onder andere hoe emotionele reconfiguratie van het Indiase kind samenging met het creëren van sociale gemeenschappen in het Deense Zuid-Indiase missieveld. Ze stelde dat missionarissen door middel van het kweken van emotionele banden met de kinderen probeerden autoriteit over de kinderen vast te stellen.³²

Waar onderzoek naar kinderen en religieuze actoren in de koloniale context in de wetenschappelijke wereld naar de voorgrond is geraakt, bevindt dit onderzoek in Nederland zich nog in de beginfase en worden deze velden vaak niet gecombineerd. Zo onderzochten Annelieke Dirks en Liesbeth Rosen Jacobsen de (her-)opvoeding van kinderen in Nederlands-Indië.³³ Dirks liet zien dat Indo-Europese kinderen over het algemeen meer onderwijs kregen dan inlandse kinderen. Ze concludeerde dat de koloniale staat en de Nederlandse elite verschillende toekomsten voor de kinderen zagen. Daarom boden ze onderwijs aan dat paste bij de sociale en raciale status van de leerlingen.³⁴ Jacobsen onderzocht weeshuizen voor Indo-Europese kinderen en betoogde aan de hand hiervan dat deze kinderen een complexe positie tussen kolonisator en gekoloniseerde innamen. Om angst voor antikoloniale opstanden tegen te gaan, moesten deze kinderen opgevoed worden in de Europese sfeer.³⁵ Daarnaast liet Jacobsen zien dat de kinderen die in deze weeshuizen terecht kwamen lang niet altijd wees waren, en vaak gedwongen van hun families werden gescheiden.³⁶ Een perspectief dat in deze onderzoeken niet behandeld is, is dat van de katholieke missionarissen. Maaike Derksen stelde echter dat deze broeders, paters en zusters actief waren in de weeshuizen en op deze manier een belangrijke rol speelden in de (her-)opvoeding Indo-Europese kinderen.³⁷ Ze benoemt echter niet hoe de missionarissen te werk gingen, welke normen en waarden zij centraal stelden, hoe het dagelijks leven in de weeshuizen er uit zag of hoe de kinderen precies 'Europees' gemaakt werden.

De vorming van 'Europese' identiteit in Nederlands-Indië

Onderzoek naar de Europese identiteit heeft in de afgelopen decennia het idee van wat Europees inhoudt snel vergroot. Bart Luttinkhuis liet zien dat in de koloniale context de term 'Europeanness' gepaard ging met een claim van macht en privilege.³⁸ Daarnaast ontwikkelden veel mensen in Nederlands-Indië, afhankelijk van hun achtergrond en interesses, een eigen idee over wat 'Europees' was.³⁹ Het ideaaltipe 'goede' Europeaan ging volgens Luttinkhuis samen met aspecten van ras, nationaliteit, onderwijs, klasse,

---

³¹ Semple, 'Making missions through (re-)making children'.

³² Vallgård, 'Tying children to god with love'.

³³ Dirks, 'For the youth', Jacobsen, 'Preparing Children of colonialism for a postcolonial future'.

³⁴ Dirks, 'For the youth', 328.

³⁵ Jacobsen, 'Preparing Children of colonialism for a postcolonial future', 4, 25.

³⁶ Jacobsen, 'Preparing Children of colonialism for a postcolonial future', 3, 11.

³⁷ Derksen, 'Embodied encounters', 10.

³⁸ Luttinkhuis, 'Beyond race', 539.

³⁹ Bart Luttinkhuis, 'Negotiating Modernity: Europeanness in late colonial Indonesia, 1910-1942' (proefschrift Florence 2014), 339.

religie en andere culturele competenties. Een persoon hoefde echter niet al deze kwaliteiten te hebben om als 'goede' Europeaan gekenmerkt te worden. Eén of een aantal van deze aspecten kon in bepaalde situaties voldoende zijn om als 'goede' Europeaan geclassificeerd te worden, terwijl dit in andere situaties niet op ging.⁴⁰ Luttinkhuis concludeerde dat het niet duidelijk is welke ideeën wanneer domineerden en riep op om vast te stellen welke onderscheidende categorieën domineerden in welke situatie, en met welke redenen.⁴¹

Maaïke Derksen sloot aan bij het onderzoek van Luttinkhuis door te stellen dat religie en daarmee religieuze identiteit een belangrijk criterium was bij de constructie van 'Europees' als wettelijke categorie en de bredere status van Christelijkheid als een kenmerk van Europeesheid in de negentiende eeuw. Ook stelde Derksen dat katholieke missionarissen belangrijke actoren waren om deze identiteit vast te stellen. Ze liet zien dat katholieke missionarissen een belangrijke rol speelden bij de organisatie en leiding van weeshuizen. Hier werden kinderen opgevoed door het aannemen van Europese kleding, taal, onderwijs en levensstijl, en door zich te gedragen als katholieken opgevoed worden tot goede katholieken.⁴² Ondanks de oproep van Luttinkhuis om te onderzoeken welke categorieën van onderscheid van belang waren in welke situaties bij het vormen van een Europese identiteit is hier tot nu toe in de wetenschappelijke literatuur nog geen gehoor aan gegeven.

Onderzoeksvragen

Religieuze actoren speelden dus een belangrijke rol bij de (her-)opvoeding van kinderen met verschillende achtergronden in de koloniën. Om deze reden waren religieuzen ook een belangrijke actor bij het vormen van een 'Europese' identiteit. Zij bepaalden welke categorieën die de Europese identiteit vormden uitgelicht werden en welke eigenschappen veranderd moesten worden. Tot op heden zijn deze velden niet gecombineerd en wordt daarmee de oproep van Luttinkhuis om te onderzoeken welke categorieën van onderscheid van belang waren in welke situaties bij het vormen van een Europese identiteit niet beantwoord. Door te kijken naar de ervaringen van katholieke broeders en zusters bij de 'Europese' (her-)opvoeding van (Indo-)Europese kinderen met een juridisch Europese status in weeshuizen en op scholen in Nederlands-Indië tussen 1922 en 1924 is het mogelijk om deze onderzoeksvelden te combineren en tegelijkertijd de oproep van Luttinkhuis te beantwoorden.

Dit onderzoek sluit aan bij een relatief nieuwe stroming in de geschiedenis die in de jaren negentig is binnen de koloniale geschiedschrijving is ontstaan, namelijk New Imperial History.⁴³ Binnen de New Imperial History wordt religie als het cruciale domein gezien waardoor cultureel verschil werd

---

⁴⁰ Luttinkhuis, 'Beyond race', 547.

⁴¹ Luttinkhuis, 'Beyond race', 541.

⁴² Derksen, 'Embodied encounters', 10, 24.

⁴³ Zie onder andere: Remco Raben, 'A New Dutch Imperial History? Preambulations in a Prospective Field', *BMGN – Low Countries Historical Review*, 128:1 (2013), 5-30, Stephen Howe, 'Introduction: New Imperial Histories', in: Stephen Howe (eds.), *The New Imperial Histories Reader* (Londen – New York) 1-20, Karen Vallgård, 'Tying children to god with love', Hugh Morrison en Mary Martin eds., *Creating religious childhoods in Anglo-world and British colonial contexts 1800-1950*.

geformuleerd en gecontroleerd door de koloniale overheid.⁴⁴ Deze inzichten pas ik toe door in deze scriptie de kenmerken van ‘Europese’ opvoeding van Europese kinderen in weeshuizen en scholen van katholieke missionarissen aan de hand van oral history interviews uit het project KomMissieMemoires met broeders en zusters te onderzoeken. Deze interviews maken het mogelijk om in kaart te brengen welke verwachtingen en ervaringen de missionarissen hadden met de opvoeding, waar deze opvoeding plaatsvond, welke rol religie speelde in deze opvoeding en wat deze Europese opvoeding nu precies inhield. De hoofdvraag van deze scriptie luidt daarom als volgt:

Welke ervaringen hadden katholieke broeders en zusters met de ‘Europese’ (her-)opvoeding van verpauperde Europese kinderen met een juridisch Europese status in weeshuizen en op scholen in Nederlands-Indië tussen 1924 en 1942?

Bronnen en methoden

Om de ervaringen met de (her-)opvoeding van Indo-Europese kinderen door katholieke missionarissen in Nederlands-Indië te onderzoeken maak ik gebruik van interviews gehouden met missionarissen voor het project KomMissieMemoires. Deze oral history interviews zijn een registratie van de ervaringen van de missiewerkzaamheden katholieke broeders en zusters. Het KMM-project werd in 1975 opgezet door de Pauselijke Missiewerken, de Katholieke Radio Omroep, het Central Missie Commissariaat en het Katholiek Documentatie Centrum. Het doel was om Nederlandse missionarissen en missieautoriteiten op te nemen en toegankelijk te maken voor onderzoek naar de Nederlandse bijdrage in de missiewereld.⁴⁵

Om de ervaringen van de broeders en zusters in kaart te brengen, zijn verschillende interviews uit dit project beluisterd, getranscribeerd en geanalyseerd. Deze broeders en zusters waren afkomstig uit verschillende orden en congregaties, en hadden verschillende functies rondom (her-)opvoeding. De selectie is tot stand gekomen op basis van de abstracts. In deze abstracts zijn op kernwoorden gezocht die te maken hebben met de (her-)opvoeding. Deze kernwoorden en de selectie van de interviews zijn beiden opgenomen in de appendix.⁴⁶ Op basis van deze verschillende interviews is het mogelijk om een gelaagd beeld te vormen van de verschillen en overeenkomsten tussen de verschillende functies die deze missiewerkers bekleedden. De missionarissen uit deze interviews waren actief in de periode 1924 tot 1942, al verschilt de begin- en einddatum per persoon.

De interviews zijn nu te beluisteren als MP3, maar oorspronkelijk opgenomen als geluidsband. Er bestaan een abstract en spoorboekje, en voor enkele zijn in het kader van het project Erfgoed Delen transcripties gemaakt en aan mijn beschikbaar gesteld. Daarnaast heb ik zelf een deel van deze interviews getranscribeerd. De transcripties van deze interviews zijn gecodeerd en vervolgens kwalitatief

---

⁴⁴ Tony Ballantyne, ‘Religion, difference, and the limits of British imperial history’, *Victorian Studies* 47:3 (2005) 427-455, aldaar 427-431.

⁴⁵ Arnulf Camps, Vefie Poels en Jan Willemsen, *Dutch missionary activities: an oral history project: 1976-1988* (Nijmegen 2005), 11-14.

⁴⁶ Zie appendix, bijlage 1: lijst van gebruikte KMM-interviews.

geanalyseerd. Deze codes zullen bestaan uit eigen codes en zogenoemde 'constructed codes' die voortkomen uit ander wetenschappelijk onderzoek.⁴⁷ De volledige lijst met codes is terug te vinden in de appendix.

Met deze interviews zijn juist de persoonlijke ervaringen, belevenissen en beslissingen van missionarissen die niet op schrift zijn gesteld beschikbaar. Deze informatie een extra dimensie kan geven aan het schrijven van koloniale geschiedenis.⁴⁸ Daarnaast wordt door het opnemen van deze getuigenissen machtsrelaties beïnvloed. De ervaringen van de katholieke broeders en zusters komen over het algemeen niet terug in de besluitvorming maar krijgen door dit project een stem. Hierdoor dragen zij informatie aan en geven zij een meer genuanceerd beeld voer de koloniale geschiedenis van Nederland.⁴⁹ Critici van de oral history wijzen op de subjectiviteit van deze vorm van geschiedbeoefening, maar voorstanders benadrukken dat schriftelijke bronnen ook een vooringenomenheid hebben die vergelijkbaar is met bronnen uit de oral history.⁵⁰

Het is bij dit onderzoek belangrijk om een aantal kanttekeningen te plaatsen. Ten eerste is het belangrijk om te onthouden dat deze interviews in de jaren tachtig en negentig zijn gehouden. Onderwerpen die destijds meer centraal stonden zullen daarom meer besproken worden, terwijl onderwerpen die toen minder aan de orde waren, zoals seksualiteit, nauwelijks aan de orde komen. Een andere factor waar rekening mee gehouden moet worden is het feit dat de voormalige missiewerkers geïnterviewd werden door interviewers met een soortgelijke achtergrond. Uit onderzoek is gebleken dat mensen uit dezelfde sociale categorieën vaak sociaal-wenselijke antwoorden geven waardoor niet zeker is of de geïnterviewde altijd de waarheid spreekt.⁵¹ Om deze uitspraken op waarheid te controleren heb ik gekeken naar de interne structuur van het interview, naar vergelijkbare onderwerpen in andere interviews en naar secundaire literatuur.⁵² Daarnaast is het belangrijk om te onthouden dat ongeveer tien procent van alle Nederlandse missionarissen die in een bepaald missiegebied actief waren geïnterviewd is. Ook is vanuit het KMM-project om twee redenen besloten om de oudste missionarissen als eerste te interviewen. Ten eerste vanuit het praktische oogpunt van levensverwachting. Ten tweede gezien het feit dat deze pioniers met een andere opvatting en motivatie naar de missiegebieden zijn afgereisd.⁵³ Dit laatste is bij de analyse belangrijk om mee te nemen, gezien het feit dat ideeën over opvoeding en

---

⁴⁷ Hennie Boeije en Ingrid Bleijenbergh, *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen* (Den Haag 2005), 92.

⁴⁸ Vefie Poels, 'Op glad ijs? Kanttekeningen bij het gebruik van orale bronnen voor het onderzoek naar de Scandinavische missiegeschiedenis', *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 7:4 (1995) 388-402, aldaar 390.

⁴⁹ Maria Nugent, 'Entanglement of oral sources and colonial records' in *Sources and Methods in Histories of Colonialism: approaching the Imperial Archive* (Londen – New York 2017) 160-177, aldaar 172.

⁵⁰ Poels, 'Op glad ijs?', 391.

⁵¹ Poels, 'Op glad ijs?', 393.

⁵² Deze scriptie is geschreven ten tijde van de 'coronacrisis'. Hierdoor waren veel archieven gesloten waardoor toegang tot bronnenmateriaal beperkt is. Toetsing met andere primaire bronnen is hierdoor (bijna) niet mogelijk.

⁵³ Poels, 'Op glad ijs?', 395.

'Europeesheid' door te tijd heen een verandering door kunnen maken. Tot slot werd om een zo representatief mogelijk beeld te krijgen bij de selectie gekeken naar de werkzaamheden die de missionarissen hadden verricht. Bij de selectie is daarom voorrang gegeven aan pioniers, missionarissen met een belangrijke positie en missionarissen die in een bijzondere situatie hebben gewerkt.⁵⁴ Met betrekking tot de gebruikte interviews betekent dit dat onthouden moet worden dat het om een uitzonderingssituatie gaat en dat deze missionarissen maar een bepaald deel van het verhaal weergeven. Het 'gewone' leven en de 'gewone' missionarissen zijn niet meegenomen in de selectie en hun ervaringen zullen dus ongehoord blijven. Desondanks vormen de geselecteerde bron van interviews een zeer geschikt bron voor dit onderzoek, gezien het feit dat zij inzicht geven in de persoonlijke kant van het missieverhaal, iets wat in de officiële documentatie uitblijft.

Opbouw

In het eerste hoofdstuk zal ik kijken naar de verwachtingen van de missionarissen voor vertrek, door welke factoren deze verwachtingen werden beïnvloed en de ervaringen die zij hadden in de praktijk op het moment dat zij in de missie aanwezig waren. In het tweede hoofdstuk zal ik bespreken waar de missionarissen hun ervaringen opdeden, in welke soort steden zij actief waren en in welke soort instituten de kinderen met een juridisch Europese status werden opgevoed. In het derde hoofdstuk zal ik het aspect van de 'Europese' opvoeding onderzoeken door te achterhalen wat deze opvoeding inhield en welke rol religie speelde in deze opvoeding. Het is duidelijk dat religie een belangrijke rol speelde bij de vorming van de 'Europese' identiteit, maar hoe dit precies door de katholieke broeders en zusters werd ingevuld is niet duidelijk.

---

⁵⁴ Poels, 'Op glad ijs?', 395.

Hoofdstuk 1: Verwachtingen en ervaringen van missionarissen

Om de ervaringen van de missionarissen in beeld te brengen is het belangrijk om te weten met welke verwachtingen zij naar de missie vertrokken. Deze verwachtingen werden onder andere beïnvloed door contacten die toekomstige missionarissen hadden met familieleden die als missionaris actief waren of missionarissen uit hun eigen orde of congregatie waar zij contact mee hadden.⁵⁵ Daarnaast werden deze verwachtingen gekleurd door het missiebeeld dat uitgedragen werd in missietijdschriften. In dit beeld werd met name de nadruk gelegd op het bekeren van 'zielige, inheemse heidenkindjes'.⁵⁶ In dit hoofdstuk zullen de verwachtingen van de missionarissen besproken worden en de invloed van verschillende ideeën op deze verwachtingen. Zo verschilde de insteek van de broeders en zusters duidelijk en zorgde dit voor een andere omgang met de situatie en hun werkzaamheden. Vervolgens zullen de daadwerkelijke ervaringen van de missionarissen bij aankomst in Nederlands-Indië besproken worden. Daarbij zal gekeken worden naar hoe deze ervaringen verschilden van de verwachtingen die de broeders en zusters in eerste instantie hadden.

Verwachtingen: het ontstaan van de roeping en ideeën voor vertrek

De periode tussen de twee wereldoorlogen wordt in de koloniale geschiedenis gekenmerkt als het 'Grote Missiejaar'. Waar de missie aan het begin van de negentiende voornamelijk gericht was op medekatholieken en de Europese bevolking, werd na de Eerste Wereldoorlog de focus verplaatst naar de autochtone bevolking.⁵⁷ Verschillende geïllustreerde tijdschriften droegen bij aan een aanwakking van deze missiegeest. Waar de focus eerder lag op orden en congregaties van 'buitenlandse afkomst', gingen organisaties in Nederland zich nu voor hun eigen belangen inzetten. Dit ging gepaard met een groei van missietijdschriften, missiekalenders en andere uitgaven.⁵⁸ Deze propaganda bleek succesvol en op het toppunt van het Grote Missiejaar nam het aantal Nederlandse missionarissen sneller toe dan het aantal katholieken.⁵⁹ In deze tijdschriften werd vooral de nadruk gelegd op de bekering van inheemse, 'zielige' kinderen. Zo laat Sophie Jager in haar bachelorscriptie zien dat het idee dat bemissioneerde kinderen 'gered' moesten worden uitgedragen werd in het tijdschrift de *Kleine Apostel*.⁶⁰

Het beeld in deze missietijdschriften beïnvloedde ook de missiegeest van de missionarissen in dit onderzoek en had op die manier invloed op de verwachtingen die zij hadden van de missie. Een van de momenten waarbij dit duidelijk naar voren komt, is bij het ontstaan van de roeping van zuster Angela van

---

⁵⁵ UB, KDC, KMM inv. nr. 207, interview met broeder Willibrordus (14-08-1979), UB, KDC, KMM inv. nr. 307, interview met zuster Angela (12-07-1979), UB, KDC, KMM inv. nr. 416, interview met zuster Gregoris (14-03-1979).

⁵⁶ Derix, *Brengers van de Boodschap*, 400-442.

⁵⁷ Derix, *Brengers van de Boodschap*, 437.

⁵⁸ Derix, *Brengers van de Boodschap*, 402.

⁵⁹ Derix, *Brengers van de Boodschap*, 415.

⁶⁰ Sophie Jager, "Minstens één heidenkind naar de hemel brengen' Een wereld van kinderen voor kinderen in jeugdmissieschrift 'De Kleine Apostel' 1850-1966' (bachelorscriptie Geschiedenis, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019).

de Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie. Zij stelt dat zij van jongs af aan al een roeping voelde om naar de melaatsen te gaan. Zuster Angela schrijft het ontstaan van deze roeping toe aan het lezen van boekjes over de missie en de verhalen over melaatsen die daarin beschreven stonden.⁶¹ De missiemotivatie van deze zuster ontstond dus met name door het lezen van missiepublicaties. Gezien het feit dat de door mij gebruikte interviews slechts een selectie zijn van alle beschikbare interviews, zullen hoogstwaarschijnlijk meer voorbeelden aanwezig zijn waarbij missionarissen in hun roeping beïnvloed werden door dergelijke publicaties.

Een andere manier waarop de broeders en zusters verwachtingen vormden over de missie was door contact met familieleden of medebroeders en zusters die in de missie actief waren. Door de aanwezigheid van familieleden die in de missie actief werden, werd van jongs af aan interesse in de missie gewekt en hiermee gingen bepaalde verwachtingen gepaard. Zo stelt zuster Gregoris, een zuster van de Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid:

‘ We hadden een oom die ook missionaris was en die ons nu en dan ook brieven schreef. Waar we allemaal geïnteresseerd in waren, zo klein als we waren. [...] En kregen daardoor misschien ook missieroeping, ik weet niet zeker of het daardoor komt. maar in ieder geval was mijn eerste wens toen ik fatsoenlijk kon denken, dat ik zuster wil worden, dat ik missionaris wil worden, dat ik naar de missie wou.’⁶²

Hoewel zij niet expliciet bevestigde dat deze oom gezorgd heeft voor haar missieroeping, is het feit dat deze wens al zo vroeg in haar leven was wel een indicatie van het feit dat het contact van invloed was op haar roeping. Niet alleen bij zuster Gregoris speelde de familie een belangrijke rol bij het intreden en ontstaan van de roeping. Zo werd broeder Willibrordus van de Broeders van de Onbevleete Ontvangenis aangespoord door zijn ouders om bij dezelfde congregatie in te treden als zijn oom, die missionaris was onder dezelfde naam.⁶³

Naast de invloed op de roeping van de broeders en zusters, hadden de missionarissen ook verschillende verwachtingen voor het vertrek naar de missie. Het idee dat zielige kinderen geholpen gingen worden, het beeld dat van te voren werd uitgedragen, was onder andere aanwezig bij zuster Gregoris, die eerder al besproken werd. Zij had de overtuiging dat het missiewerk inhield dat zij aan de slag zou gaan in de kampong. Bij aankomst in Nederlands-Indië bleek deze verwachting niet te kloppen met de werkzaamheden die in de praktijk werden uitgevoerd. De kinderen die zij moest opvoeden konden al Nederlands, een van de zaken die zij niet had verwacht. De teleurstelling die de zuster daarbij ervaarde is in het interview duidelijk merkbaar.⁶⁴

Een ander aspect dat meespeelde bij de verwachtingen van de broeders en zusters, was het idee over de lengte van hun missiewerk. In deze verwachtingen zijn duidelijke verschillen tussen de broeders

---

⁶¹ UB, KDC, KMM inv. nr. 307.

⁶² UB, KDC, KMM inv. nr. 416.

⁶³ UB, KDC, KMM inv. nr. 207.

⁶⁴ UB, KDC, KMM inv. nr. 416.

en zusters aanwezig. Waar bij de zusters de insteek was dat ze voor het leven naar de missie gingen, waren de broeders vaak maar voor een bepaalde periode aangewezen.⁶⁵ Deze wisselende insteek had tot gevolg dat de broeders en zusters heel anders over hun verwachtingen voor vertrek spreken. De zusters hebben het meer over 'het offer van de missie' en 'weggestuurd worden voor het leven'. Het feit dat zij moesten blijven terwijl de broeders na een tijd naar huis mochten ging soms gepaard met gevoelens van onrechtvaardigheid. Toch worden deze gevoelens snel aan de kant gezet en wordt vooral gepraat over het offer dat gebracht werd.⁶⁶ De broeders spreken daarentegen niet expliciet over de lengte van hun verblijf. Het lijkt een minder belangrijke rol te spelen in hun ervaringen.

Ervaringen: overgangperiode en aanpassingen aan de nieuwe realiteit
Naast deze zuster Gregoris, waarvan de verwachtingen die zij had niet overeenkwamen met de realiteit na aankomst in Nederlands-Indië, hadden verschillende andere broeders en zusters een vergelijkbare ervaring. Meerdere missionarissen spreken over een grote overgang naar het nieuwe leven, waarbij de voorbereiding op de taken die uitgevoerd moesten worden vaak ontbrak. Onder de missionarissen bestond daardoor voor vertrek veel onduidelijkheid over het werk dat gedaan ging worden of waar ze heen gingen. Daarnaast ontbrak vaak de specifieke opleiding voor de functie die ze later zouden gaan uitvoeren.⁶⁷

Bij aankomst in Nederlands-Indië ervaarden verschillende missionarissen over een grote overgang. Hierbij geven ze aan dat ze eerste paar weken of maanden moesten wennen aan de nieuwe situatie en omstandigheden, waar ze dus niet op voorbereid waren. Deze nieuwe omstandigheden bestond onder andere uit een ander klimaat, een ander dieet en omgang met een andere cultuur. Het feit dat de voorbereiding op de missie zelf en werkzaamheden die daar verricht gingen worden bijna volledig ontbrak, kan een verklaring zijn voor de moeite die de broeders en zusters in eerste instantie hadden met de omstandigheden. Een voorbeeld hiervan is de ervaring van broeder Josué van de Broeders van Maastricht die stelt:

'In het begin had ik last met alles. Met de taal, met de mentaliteit van het volk, met de temperatuur, maar ook met de maaltijd.(...) Dus het kwam toen, ik zeg die, erg zware crisis, die heb ik mijn eerste zeven weken gehad, en toen sloeg de boel om.'⁶⁸

Na een, voor sommige missionarissen, rommelige periode kwam alles een 'rustiger vaarwater' terecht en waren de broeders en zusters erg enthousiast over hun werkzaamheden als missionarissen. Uiteraard worden verschillende moeilijke perioden besproken met ziekten, problemen met andere mensen en later natuurlijk de oorlog en internering. Afgezien van deze sporadische moeilijkheden zijn de missionarissen over het algemeen erg positief. In de bestudeerde interviews is één uitzonderingsgeval

---

⁶⁵ UB, KDC, KMM inv. nr. 247, interview met zuster Anastasia (28-05-1977).

⁶⁶ UB, KDC, KMM inv. nr. 247, KMM inv. nr. 587, interview met zuster Christina (06-04-1979).

⁶⁷ UB, KDC, KMM inv. nr. 207, UB, KDC, KMM inv. nr. 416, UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

⁶⁸ UB, KDC, KMM inv. nr. 392, interview met broeder Josué (02-07-1978 en 07-07-1978).

aanwezig, de ervaring van zuster Gregoris. Eerder werd al duidelijk dat zij een van de missionarissen was waarvan de verwachtingen niet overeenkwamen met de realiteit van de missie. Deze ontevredenheid ging zo ver dat de zuster zich uiteindelijk heeft aangemeld om overgeplaatst te worden. Het verschil met Nederland bleef voor deze zuster te klein waardoor het 'echte' missiewerk in haar ogen ontbrak. Na de overplaatsing was zuster Gregoris uiteindelijk tevreden over haar taken en sprak ze met voldoening over haar tijd als missionaris.⁶⁹

Belangrijk is hierbij om op te merken dat stemmen van minder goede ervaringen worden in dit geval niet gehoord. Alle geïnterviewde missionarissen zijn een lange periode in de missie actief geweest en mede daarom geselecteerd voor het interview. Missionarissen die een minder goede ervaring hadden, zijn uiteraard minder lang in de missie actief gebleven en daardoor niet meegenomen in de interviews. Uit de geanalyseerde interviews wordt niet duidelijk hoe groot deze groep missionarissen was die een minder goede ervaring had en eventueel terugkeerde naar Nederland. Gezien de geringe voorbereiding op de missiewerkzaamheden en de situatie in Nederlands-Indië in het algemeen is het aannemelijk dat een aantal missionarissen niet konden wennen aan deze omstandigheden en daarom de missie verlieten.

---

⁶⁹ UB, KDC, KMM inv. nr. 416.

Hoofdstuk 2: Katholieke missionarissen, zorg en onderwijs aan Europeanen in Nederlands-Indië 1900-1942

Om de ervaringen van de missionarissen verder in te kaderen is het noodzakelijk om te kijken naar de omgeving waarin zij actief waren. Deze omgeving en omstandigheden bepalen mede de ervaringen van de missionarissen en kunnen verklaren waarom zij bepaalde ervaringen hadden of bepaalde meningen uitdroegen. Ten eerste zal daarom gekeken worden naar de missieplaatsen, waarbij duidelijk zal worden in welke soort steden de missionarissen woonden en hun werkzaamheden uitvoerden. Hierdoor komt naar voren tegen welke achtergrond de ervaringen gevormd werden. Vervolgens zal duidelijk worden in welke instituten deze heropvoeding plaatsvond, wat de algemene ideeën waren over heropvoeding in deze instituten en hoe deze door de katholieke missionarissen werd toegepast.

Missieplaatsen

Katholieke broeders en zusters concentreerden zich op Java en Pandang op de grotere steden met veel Europeanen om hun missiewerkzaamheden uit te voeren. De missionarissen leefden tezamen in gemeenschappelijke huizen, met groepen van tien tot veertig personen. Uiteraard waren katholieke broeders en zusters actief in de hoofdstad, waar onder andere de Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie en de Broeders van Oudenbosch hun werkzaamheden uitvoerden.⁷⁰ Het aantal wettelijke Europeanen in Batavia was echter laag, waardoor missiewerkers vooral actief waren in andere steden op Java en Padang.⁷¹ Deze steden hadden over het algemeen een connectie met het leger. Een van deze steden was Malang, waar een militair hospitaal, een garnizoen en een kazerne waren, waardoor veel KNIL-militairen hier gevestigd waren. Deze mannen kregen kinderen met Javaanse vrouwen, die, eenmaal erkend, tot de Europese juridische categorie behoorden.⁷² In deze stad waren dan ook verschillende instituten aanwezig om de verschillende aanwezige kinderen te onderwijzen. Zo laat Jan Aritonang zien dat de Europese lagere school en de MULO-scholen voornamelijk bestemd waren voor Europese kinderen, terwijl op de eerste klasse scholen, later vervolgscholen, voornamelijk kinderen uit de Javaanse elite en andere welvarende families werden onderwezen. Daarnaast werden op tweede klasse scholen, ook wel volksscholen of desso scholen, de armere kinderen uit bijvoorbeeld de kampongs onderwezen.⁷³

Agus Suwignyo laat in zijn onderzoek naar de verandering van lerarenonderwijs in Indonesië tussen 1893 en 1969 zien dat eerste klasse scholen werden opgericht in de hoofdsteden van de gewesten, in handels- en industriële steden en in andere steden die belangrijk werden geacht.⁷⁴ De westerse particuliere scholen volgden een vergelijkbaar verspreidingspatroon. Naast Batavia en Malang waren in

---

⁷⁰ UB, KDC, KMM inv. nr. 207, UB, KDC, KMM inv. nr. 247.

⁷¹ Steenbrink, *Catholics in Indonesia 2*, 23-27.

⁷² UB, KDC, KMM inv. nr. 307, UB, KDC, KMM inv. nr. 372, interview met zuster Judith (12-07-1979).

⁷³ Agus Suwignyo, 'The breach in the dike: regime change and the standardization of public primary-school teacher training in Indonesia, 1893-1969' (proefschrift Leiden 2012), 54-56, Jan Aritonang, *Mission schools in Batakland (Indonesia) 1861-1940* (Leiden – New York – Keulen 1994), 32.

⁷⁴ Suwignyo, 'The breach in the dike', 54.

Ambarawa, Bandung, Boro, Madioen, Muntilan en Yogyakarta westerse instituten onder leiding van katholieke broeders of zusters aanwezig. Hier waren zowel weeshuizen als scholen aanwezig voor de opvoeding van juridisch Europese kinderen.⁷⁵ Het onderwijs voor de andere kinderen vond over het algemeen gescheiden plaats. Zo was in Madioen een Hollands Inlandse School voor kinderen met een Europese status en daarnaast een aparte school voor Indonesische kinderen.⁷⁶ Daarnaast werden scholen voor niet-Europese kinderen opgericht in 'andere' gebieden. Suwignyo laat zien dat 'andere gebieden' niet verder gespecificeerd werd door het gouvernement maar dat kan worden aangenomen dat het zowel om stedelijke als landelijke gebieden ging.⁷⁷ Het feit dat deze verschillende scholen voor kinderen uit verschillende juridische categorieën aanwezig waren, sluit aan bij het onderzoek van Deborah James en Albert Schrauwens, die stelden dat de verzuiling in de kolonie gebaseerd was religieus en etnisch onderscheid.⁷⁸

Weeshuizen voor Europese kinderen onder katholieke leiding

In verschillende steden op Java waren weeshuizen gevestigd die bestemd waren voor de heropvoeding van kinderen met een juridisch Europese status. Liesbeth Rosen Jacobsen liet zien dat protestantse zendelingen en particuliere organisaties betrokken waren bij het heropvoeden en 'hervormen' van kinderen met een juridisch Europese status. Ook de katholieke weeshuizen speelden een rol in de opvoeding en het onderwijs van deze Europese kinderen. In de bestudeerde weeshuizen, het Tjandiweeshuis in Semarang van Broeders van Oudenbosch, het weeshuis in Malang en het weeshuis in Madioen van de Zusters Ursulinen, werden kinderen met een juridisch Europese status opgevoed. Deze kinderen hadden een Europese vader, meestal een KNIL-militair, en een Javaanse moeder, of hadden een volledige Europese achtergrond.⁷⁹

Jacobsen maakte duidelijk dat de kinderen die in de door haar onderzochte weeshuizen werden opgevoed lang niet altijd wees waren en vaak gedwongen van hun families werden verwijderd.⁸⁰ Ook Christina Firpo liet zien dat deze praktijk veelvuldig voorkwam in Frans Indochina waarbij kinderen met een Franse vader en inlandse moeder werden opgevoed in instituten die gerund werden door Fransen.⁸¹ Deze praktijken kwamen ook voor in de weeshuizen die gerund werden door katholieke broeders en zusters. De kinderen in deze weeshuizen waren lang niet altijd wees of 'achtergelaten'. De kinderen werden ook opgevangen met de overtuiging dat de moeder geen raad wist met haar kinderen. Daarnaast werden buiten het huwelijk geboren kinderen opgevangen of kinderen die in de ogen van de

---

⁷⁵ UB, KDC, KMM inv. nr. 2, interview met zuster Jeanne (19-06-1980), UB, KDC, KMM inv. nr. 202, UB, KDC, KMM inv. nr. 207, UB, KDC, KMM inv. nr. 372, UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

⁷⁶ UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

⁷⁷ Suwignyo, 'The breach in the dike', 54.

⁷⁸ James en Schrauwens, 'An Apartheid of Souls', 49-80.

⁷⁹ UB, KDC, KMM inv. nr. 202, UB, KDC, KMM inv. nr. 307.

⁸⁰ Jacobsen, 'Preparing Children of colonialism for a postcolonial future'.

⁸¹ Firpo, 'The Uprooted',

missionarissen verlaten waren door hun ouders.⁸² Hoe deze kinderen in de weeshuizen terecht kwamen, is niet duidelijk maar het is wel duidelijk dat de missionarissen het idee hadden dat hun opvoeding noodzakelijk was voor een goede toekomst van de kinderen. Zuster Angela zegt hierover:

‘Interviewer (I): die weeskinderen, he, waren dat ook veel vondelingetjes?’

Zuster Angela (ZA): nee dat bepaalt niet, maar zal ik maar zeggen van die Hollandse militairen met een Javaanse vrouw getrouwd en zo.

I: en die kinderen in de steek gelaten?

ZA: nou niet altijd, ook. maar ook die vrouwtjes, en die mannen in de kampen. En die vrouwtjes wisten daar ook niet altijd raad mee.’⁸³

Eenmaal in deze weeshuizen leefden de kinderen een afgesloten bestaan. Firpo liet zien dat ook de kinderen in de Franse instituten gescheiden leefden van de buitenwereld. Dit was een manier was om de inheemse culturele invloeden zoveel mogelijk te beperken.⁸⁴ De katholieke missionarissen hadden dezelfde insteek bij het opvoeden van de kinderen. Een van de situaties waarin in dit duidelijk naar voren komt is het Tjandi-weeshuis in Semarang. Het weeshuis wordt door broeder Marcus vergeleken met een eiland dat losstaat van de maatschappij waarbij de contacten met de buitenwereld gelimiteerd en gecontroleerd waren.⁸⁵ Deze manier van opvoeden werd echter niet alleen toegepast op de kinderen in deze weeshuizen, ook de novicen in Nederlands-Indië ondergingen een vergelijkbare manier van beperking van contact met de buitenwereld.⁸⁶ De clausuur die de missionarissen tijdens hun opleiding moesten ondergaan en hun ervaring met de opleiding, werd ook toegepast op de kinderen om zo de gewenste opvoeding in de praktijk te brengen.

Scholen voor Europese kinderen onder katholieke leiding

Het onderwijssysteem in Nederlands-Indië maakt in de jaren twintig van de vorige eeuw een grote verandering door. Het aantal scholen en opleidingen neemt toe, maar ook het aantal leerlingen uit verschillende bevolkingsgroepen op de verschillende scholen stijgt. Naast de groeiende mogelijkheden voor openbaar onderwijs, zijn de particuliere instellingen steeds meer bezig om in de groeiende vraag naar westerse kennis en kunde te voorzien.⁸⁷ Ook niet-Europeanen konden toegang krijgen tot dit westerse onderwijs, zowel openbaar als particulier, maar dit was een uitzonderingssituatie. Ondanks de toename van het aantal kinderen op beide soorten scholen, bleef het aantal kinderen op westerse particuliere scholen een fractie van het aantal kinderen op westerse openbare scholen. Daarnaast

---

⁸² UB, KDC, KMM inv. nr. 307, UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

⁸³ UB, KDC, KMM inv. nr. 307.

⁸⁴ Christina Firpo, ‘The Uprooted’.

⁸⁵ UB, KDC, KMM inv. nr. 202.

⁸⁶ UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

⁸⁷ Johannes Lelyveld, ‘Waarlijk geen overdaad, doch een dringende eisch’, koloniaal onderwijs en onderwijsbeleid in Nederlands-Indië, 1893-1942 (proefschrift, Utrecht, 1992), 311.

moesten de kinderen aan verschillende eisen voldoen voordat ze werden toegelaten, waarbij de belangrijkste eis het beheersen van het Nederlands was.⁸⁸

Het beeld dat de missionarissen schetsen over deze situatie sluit grotendeels aan bij het beeld van differentiatie dat hierboven geschetst worden. In de grote steden, onder andere in Madioen en Bandung, hadden de Zusters Ursulinen Europese scholen voor kinderen met een Europese achtergrond en scholen voor kinderen met een andere achtergrond. De kinderen die op deze Europese scholen zaten waren voornamelijk Nederlands en als ze dit niet waren dan waren ze bijna altijd Europees.⁸⁹ Door de verschillende kinderen in de kolonie op aparte scholen op te voeden werden de verschillen tussen de kinderen benadrukt. Toegang tot een bepaald soort onderwijs ging gepaard met het ontvangen van een specifieke kennis die al belangrijk werd geacht voor de westerse opvoeding. Door te controleren wie toegang had tot dit onderwijs, en om welke redenen, werd gecontroleerd welke kinderen toegang hadden tot deze kennis en de daarmee samengaande privileges. Deze controle was daarom een manier om de koloniale verhoudingen in stand te houden.

Binnen het vervolgonderwijs bleek de praktijk in sommige gevallen minder langs deze lijnen te verlopen. Ondanks dat de MULO-scholen onder het westerse onderwijs vielen, werden op de MULO in Yogyakarta door de Broeders van de Onbevleete Ontvangenis Europese, Chinese en Javaanse kinderen in dezelfde klas onderwezen. Doordat deze kinderen allemaal bij elkaar in de klas zaten, waren de missionarissen druk bezig met het controleren van de verhoudingen tussen de jongens. Zo demonstreert broeder Willibrordus:

‘Broeder Willibrordus (BW): Toen ik in Djokja kwam, kreeg ik een gemengd publiek. Toen kreeg je Javanen, Chinezen en Indo-Europeanen. Kwamen allemaal op onze MULO.

Interviewer (I): En hoe was de verstandhouding tussen die verschillende groepen?

BW: Oh heel goed. Ging heel goed bij ons hoor. Het ging heel goed.

I: Geen rivaliteit tussen de Chinezen en de Javanen?

BW: Nee toch niet hoor. Daar zorgden we wel voor.’

De heropvoeding van kinderen met een juridisch Europese status vond dus plaats in weeshuizen en scholen gelokaliseerd in grote steden op Java en Padang, waar missionarissen in relatief grote huizen samen leefden. Weeshuizen waren vaak afgesloten van de buitenwereld, waarbij het contact naar buiten gecontroleerd werd door de missionarissen. De kinderen in deze weeshuizen waren vaak geen weeskinderen, maar werden verwijderd uit hun omgeving met de intentie om ze een ‘betere’ opvoeding te geven. Hoe deze kinderen in de weeshuizen terecht kwamen en welke manieren werden gebruikt om de kinderen te ‘rekruteren’, komt in deze interviews niet naar voren. In deze steden waren daarnaast westerse scholen aanwezig voor de opvoeding van kinderen met een juridisch Europese status en aparte scholen voor kinderen met een andere achtergrond. Met name het lagere onderwijs waarin de

---

⁸⁸ Lelyveld, ‘Waarlijk geen overdaad, doch een dringende eisch’, 127-131.

⁸⁹ UB, KDC, KMM inv. nr. 352, interview met zuster Laurence (12-09-1979), UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

missionarissen actief waren kende een sterke differentiatie. Op die manier werd een verschil kenbaar gemaakt tussen de kinderen op de verschillende scholen en de kennisverspreiding die daarmee gepaard ging. Bij het vervolgonderwijs waren voorbeelden waren kinderen met verschillende achtergronden bij elkaar in de klas zaten. Hierbij werden de onderlinge verhoudingen gecontroleerd door de broeders. Zowel op de weeshuizen als de scholen werden verschillende aspecten van het dagelijks leven van de kinderen gecontroleerd om de Europese opvoeding in de praktijk te brengen. Hoe deze opvoeding elkaar stak en welke aspecten 'Europees' werden geacht, zal duidelijk worden in het volgende hoofdstuk.

Hoofdstuk 3: Europese opvoeding en identiteit

De heropvoeding van Europese kinderen vond voornamelijk plaats in weeshuis en op scholen, zoals duidelijk geworden in het vorige hoofdstuk. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de invulling van het onderwijs, de taal op scholen en in weeshuizen, en de vrijetijdsbesteding van kinderen en missionarissen. Op deze manier zal duidelijk worden welke aspecten belangrijk werden geacht als onderdeel van de Europese opvoeding en hoe deze aspecten in de praktijk werden gebracht. Daarnaast zal de rol van religie in deze opvoeding worden behandeld. Religie was, zoals Luttinkhuis stelde, een belangrijke graadmeter voor het 'Europees zijn' en het overbrengen van de christelijke boodschap ging verder dan alleen het onderwijzen.

Onderwijs, taal en vrijetijdsbesteding

Johannes Lelyveld liet in zijn onderzoek naar het koloniale onderwijs en het onderwijsbeleid in Nederlands-Indië in de periode 1893-1942 zien dat particuliere instituten meer gingen voorzien in de vraag naar aan westerse kennis en kunde.⁹⁰ Deze tendens is terug te zien in het onderwijs dat de missionarissen gaven, de taal die ze spraken en de vrijetijdsbesteding die ze met de kinderen uitvoerden. Zo waren de vakken die de kinderen volgden hetzelfde als de vakken die op Nederlandse scholen onderwezen werden. Bovendien moesten de kinderen ter afsluiting een staatsexamen afleggen waarbij dezelfde eisen werden gesteld als aan de kinderen op scholen in Nederland.⁹¹

Het beheersen van de Nederlandse taal was, zoals Lelyveld beweerde, een ander aspect dat belangrijk was voor de toelating van kinderen op de Europese scholen. Daarnaast liet Bart Luttinkhuis zien dat het spreken van het Nederlands een van de kenmerken was van de Europese identiteit.⁹² De missionarissen erkennen in de interviews het belang van het Nederlands en hielden dit aan als voertaal voor de lessen. Hier werd in de eerste klas mee begonnen en het moest 'er ingepompt worden'. Dit gebeurde door de kinderen tegen de missionarissen Nederlands te laten praten, maar ook door dit bij de kinderen onderling te stimuleren.⁹³ Ondanks het feit dat de missionarissen dit aspect noodzakelijk achtten voor een goede opvoeding, zagen de kinderen het veronderstelde nut niet altijd in en waren zij meer gericht op wat de andere kinderen vonden. Zo verklaart broeder Marcus:

'Wat die jongens uitbrabbelden, als je dan pas in het weeshuis kwam, verstond ik niet eens wat een zogenaamd Hollands jong mij te vertellen had. [...] Daar heb ik tegen gevochten, jarenlang. Ik moet je eerlijk zeggen dat we nooit gewoon hebben. Dat bleef. Zelfs bij die groten die goed Hollands konden spreken. Als je dan aan die jongens vraagt: waarom praten jullie allemaal zo? Je zult er zelf nadeel van hebben als je alter in de maatschappij komt, ken je niet een fatsoenlijk je woord zeggen. Dan ja. De één die zegt: dan word ik uitgelachen. De ander die zegt: dan vinden ze me deftig.'

---

⁹⁰ Lelyveld, 'Waarlijk geen overdaad, doch een dringende eisch', 311.

⁹¹ UB, KDC, KMM inv. nr. 207.

⁹² Luttinkhuis, 'Beyond race', 549.

⁹³ UB, KDC, KMM inv. nr. 392.

Naast het onderwijs en de taal, werden de vrijetijdsbesteding en de vakanties bepaald door de opvattingen van de missionarissen. Mary Martin benadrukte het belang van vrijetijdsbesteding als een locatie van contact tussen missionarissen en 'inheemse' kinderen waarbij ze stelde dat spel een rol kan spelen in het creëren en verbinden van religieuze kindertijden.⁹⁴ De katholieke missionarissen waren actief bezig met het creëren van de connecties met kinderen door middel van spel en andere vormen van vrijetijdsbesteding. Zo werden de kinderen bezig gehouden met turnen, speerwerpen en balspellen, waarbij de missionarissen vaak aan te zijlijn stonden en de kinderen lieten spelen.⁹⁵ Op deze manier konden de missionarissen in de gaten houden wat de kinderen deden en konden de kinderen onderlinge connecties vormen. In de vakanties ondernamen de broeders en zusters verschillende activiteiten met de kinderen, zoals zwemmen, fietstochten en excursies naar de nabijgelegen berggebieden.⁹⁶ Deze activiteiten werden door de missionarissen geschikt geacht voor de kinderen en zouden helpen met hun vorming. Naast de opleiding en het contact met de buitenwereld, werden door middel van deze controle praktisch alle aspecten van het dagelijks leven gecontroleerd.

De rol van religie

Naast het spreken van Nederlands, laat Luttinkhuis zien dat religie ook een aspect was dat meegenomen werd bij het vaststellen van de Europese identiteit. Hij concludeert daarbij dat Christelijkheid zelf niet noodzakelijk was voor een Europese identiteit maar dat het functioneerde als een indicator van culturele competitie.⁹⁷ Christelijkheid, en daarmee religie, was dus een belangrijk aspect van de Europese identiteit, maar niet het enige aspect waarop de Europese identiteit gebaseerd werd. Het idee dat religie een belangrijk kenmerk was van deze identiteit, is duidelijk aanwezig in de verschillende manieren waarop missionarissen religie incorporeerden in het onderwijs.

Op het gebied van religie en het geloof onder de kinderen was volgens de missionarissen nog veel winst te halen. De missionarissen beschrijven de kinderen als officieel wel katholiek, maar ze voldeden niet aan de eisen van 'echte' katholieken.⁹⁸ Een van de zaken die in hun ogen ontbrak was de geloofsbeleving onder de kinderen. Zo stelt zuster Christina:

'Die waren wel katholiek maar dat werd niet beleefd. Dat was altijd een grote teleurstelling geweest op de Europese scholen in Indonesië.'

De verklaring voor de missende beleving was volgens zuster Christina het feit dat de kinderen thuis minder meekregen van het geloof dan kinderen in 'echte' katholieke gezinnen in Nederland.⁹⁹ Het geloof van de ouders werd omschreven als 'zozo' en 'Indisch katholiek'. De overtuiging was dat het katholicisme niet diepgeworteld was. Aangezien de ouders volgens de missionarissen het geloof niet

---

⁹⁴ Mary Martin, 'Play, missionaries and the cross-cultural encounter in global perspective', 75-76.

⁹⁵ UB, KDC, KMM inv. nr. 202, UB, KDC, KMM inv. nr. 207.

⁹⁶ UB, KDC, KMM inv. nr. 202, UB, KDC, KMM inv. nr. 307, UB, KDC, KMM inv. nr. 392.

⁹⁷ Luttinkhuis, 'Beyond race', 549.

⁹⁸ UB, KDC, KMM inv. nr. 202, UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

⁹⁹ UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

overbrachten, moest dit volledig vanuit de scholen komen.¹⁰⁰ Gezien de, in de ogen van de broeders en zusters, gebrekkige aanwezigheid van religie en de overtuiging dat religie vanuit scholen en andere instituten moest komen, probeerden ze op verschillende manieren de kinderen religie en de bijbehorende levensstijl bij te brengen.

Ten eerste werd op verschillende scholen religie direct geïncorporeerd in het onderwijs. De Broeders van Oudenbosch gaven in de lagere klassen religieuze instructie en lieten in hogere klassen een Nederlandse Jezuïet catechismuslessen geven.¹⁰¹ De Zusters Ursulinen pasten dezelfde strategie toe en gaven godsdienstlessen op de Europese school in Bandung. Daarnaast probeerde een van deze zusters godsdienst zoveel mogelijk in de lesmethode te verwerken door een 'katholieke sfeer' te creëren in haar lessen. Dit deed ze door de kinderen mee te nemen naar de kerk en verhalen te vertellen over het geloof, te bidden voor en na te les en katholieke feesten voor te bereiden. Opvallend hierbij is dat het initiatief volledig vanuit de zuster zelf kwam. Het gebrek aan religie in het onderwijs en aan geloofsbeleving onder de Europese kinderen zorgde ervoor dat ze deze persoonlijke hervorming doorvoerde.¹⁰² Naast deze godsdienstlessen werden op verschillende scholen kinderen voorbereid door de eerste communie. Ondanks het feit dat de ouders niet altijd katholiek waren, gaven ze hier volgende missionarissen toestemming voor omdat 'hun ogen ook open gaan voor goede dingen'.¹⁰³ Ook werden kinderen aangemoedigd om op een meer indirecte manier bezig te zijn met het geloof. Zo werden in het Tjandiweeshuis kinderen gestimuleerd om bij een koor te gaan en op deze manier bij te dragen aan de mis.¹⁰⁴ Deze activiteiten gaan verder dan alleen het onderwijzen maar laten zien dat ze ook bepaald gedrag stimuleerden onder de kinderen. Deze civiliserende tendens kwam al eerder naar voren bij de vrijetijdsbesteding, waarbij ook bepaalde activiteiten gestimuleerd werden, maar ook een christelijke levensstijl speelde dus een belangrijke rol bij de opvoeding tot 'beschaafde burgers'.

Naast de kinderen die in de weeshuizen en op de Europese scholen kennis maakten met de godsdienstlessen van de missionarissen, waren verschillende broeders en zusters actief bij het religieus onderwijzen van andere kinderen en jongeren. Verschillende broeders en zusters waren in de middagen actief met het geven van godsdienstlessen voor geïnteresseerde kinderen. Een van de zusters Ursulinen gaf in de pastorie in Madioen dagelijks meisjes les die katholiek wilden worden.¹⁰⁵ Bij de Broeders van Maastricht gebeurde dit ook, waarbij het onderwijs voornamelijk gebaseerd was op catechismus. De broeders hadden zelf op deze manier het godsdienstonderwijs gekregen en dit werd gezien als de juiste manier om door te geven aan een nieuwe generatie.¹⁰⁶ Verschillende missionarissen benadrukten dat

---

¹⁰⁰ UB, KDC, KMM inv. nr. 202, UB, KDC, KMM inv. nr. 207, UB, KDC, KMM inv. nr. 392, UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

¹⁰¹ UB, KDC, KMM inv. nr. 202.

¹⁰² UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

¹⁰³ UB, KDC, KMM inv. nr. 352.

¹⁰⁴ UB, KDC, KMM inv. nr. 202.

¹⁰⁵ UB, KDC, KMM inv. nr. 587.

¹⁰⁶ UB, KDC, KMM inv. nr. 207.

deelname aan deze lessen op vrijwillige basis was en dat kinderen zelf kozen om deel te nemen aan deze lessen. Een mogelijke verklaring voor het benadrukken van dit feit, is dat de broeders en zusters hierdoor konden laten zien dat zij niet alleen een partij waren die zaken opgelegde aan de bevolking, maar dat de kinderen ook een eigen stem hadden in dit verhaal.

Bij de opvoeding van de Europese kinderen bleek de identiteit die gevormd werd uit verschillende aspecten te bestaan. Bij het onderwijs werd het Nederlandse systeem als voorbeeld genomen. De taal bleek een kwestie die zorgde voor verdeeldheid tussen de kinderen en de missionarissen. Waar de broeders en zusters veel waarde hechtten aan het spreken van Nederlands en daar verschillende toekomstidealen aan verbinden, zien kinderen de veronderstelde meerwaarde van het Nederlands niet altijd in. Naast de controle van het onderwijs en de taal, werden de vrijetijdsbesteding en de vakanties van de kinderen ingevuld door de missionarissen. Daarnaast speelde religie een grote rol in de opvoeding en werd door middel van religie en religieuze praktijken verschillende beschavingsidealen toegepast. Dit sluit aan bij de opvattingen van Luttinkhuis die stelde dat zowel taal als religie belangrijke kenmerken waren voor Europese identiteit, een idee dat dat missionarissen leken te delen.

Conclusie

In dit onderzoek is duidelijk geworden welke ervaringen katholieke missionarissen hadden bij de 'Europese opvoeding' van kinderen met een juridisch Europese status op scholen en in weeshuizen in Nederlands-Indië in de periode 1922-1942. Deze broeders en zusters vertrokken met verschillende verwachtingen naar de kolonie, vaak met het idee 'echt' missiewerk te gaan doen zoals gepropageerd werd in verschillende missietijdschriften. Deze verwachtingen werden daarnaast gekleurd door familieleden die actief waren in de missie of broeders en zusters uit de congregatie. Eenmaal in de missiegebieden aangekomen, bleek de realiteit niet altijd te voldoen aan de gestelde verwachtingen van de broeders en zusters. Na de eerste periode waren broeders en zusters vaak echter gewend aan het nieuwe leven en waren weinig grote teleurstellingen te bekennen. Eventuele missionarissen die na een korte, tegenvallende periode weer naar huis gingen, zijn niet opgenomen in het KMM-project waardoor onduidelijk blijft hoe groot deze groep is en wat precies hun motivatie voor vertrek was.

De ervaringen met betrekking tot de (her-)opvoeding die de missionarissen op Java opdeden, deden ze vooral in de grotere steden die een connectie hadden met het leger. Hier woonden veel kinderen met een Europese vader en een Javaanse moeder, of met een geheel Europese achtergrond. Een deel van deze kinderen werd door de katholieke broeders en zusters opgevoed in weeshuizen of onderwezen op scholen. De kinderen die in deze weeshuizen woonden waren lang niet altijd wees, maar werden ook uit een 'verkeerde' omgeving verwijderd. Een praktijk die, zoals Jacobsen, Mak en Firpo lieten zien, ook in andere soorten weeshuizen en situaties in de koloniale wereld regelmatig voorkwam in de hoop kinderen op te voeden tot 'goede burgers'. Daarnaast was de beperking van het contact met de buitenwereld iets wat Firpo aanstipte en ook in dit onderzoek naar voren kwam. Op lagere scholen werden kinderen uit verschillende juridische categorieën van elkaar gescheiden, waardoor de verzuiling die James en Schrauwers uitlichtten voor de katholieke scholen en weeshuizen zichtbaar werd. Door deze differentiatie worden de veronderstelde verschillen tussen de kinderen benadrukt. Ook zorgde het verschil in opleiding voor een verschil in kennis en daarmee samengaande privileges, een fenomeen dat Stoler in haar onderzoeken eerder ook uitlichtte.

De Europese opvoeding bestond voor de missionarissen uit een aantal kernaspecten. Zo werden het Nederlandse onderwijssysteem aangehouden, het Nederlands als voertaal gestimuleerd en werden de vrijetijdsbesteding en vakanties gekenmerkt door 'typisch Europese' zaken zoals speerwerpen en fietstochten. Het aspect taal, waarvan Luttinkhuis en Stoler benadrukten dat het een belangrijke graadmeter was voor de Europese identiteit en (her-)opvoedingen, zorgde in sommige gevallen bij de missionarissen en de kinderen voor moeilijkheden. Ook religie, een ander kenmerk van 'Europees zijn', was een centraal punt in de opvoeding van de broeders en zusters. Naast het feit dat ze zelf natuurlijk bezig waren met hun geestelijk leven, waren ze bezig met godsdienstlessen om de ideeën van het geloof verder te verspreiden. Ze gingen daarnaast nog verder door de kinderen een christelijke levensstijl aan te leren, zoals deelnemen aan een koor of de mis. Door de vrijetijdsbesteding en het leren van deze

religieuze praktijken, ging de invloed van de missionarissen verder dan alleen het lesgeven van deze kinderen.

Al met al waren de ervaringen van de missionarissen bij de opvoeding van kinderen met een juridisch Europese status veelomvattend. De opvoeding van de kinderen ging verder dan het klaslokaal en raakte veel facetten van het dagelijks leven van de kinderen. Naast het gebruikelijk onderwijs controleerden de missionarissen nagenoeg alle aspecten van het leven van de kinderen om ze zo op te voeden tot 'goede' burgers. Door deze opvoeding werden de grenzen en verschillen tussen de Europeanen en niet-Europeanen onder kinderen benadrukt. Kinderen die dit onderwijs niet volgden, behoorden immers niet tot de groep die Europees opgevoed werd. Hierdoor werden de grenzen die de kolonisator had opgeworpen opnieuw bevestigd. Welk effect dit had op de toekomst van de kinderen zelf had en of ze daadwerkelijk terecht kwamen op plekken die de missionarissen voor ogen hadden, is onduidelijk en zal in vervolgonderzoek duidelijk gemaakt kunnen worden. Wel is duidelijk dat de katholieke missionarissen, en daarmee religie, een belangrijke rol speelden in de kolonie.

Bronnen

Archiefstukken

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 2.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 202.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 207.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 247.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 307.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 352.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 372.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 392.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 416.

Universiteitsbibliotheek Nijmegen, Katholiek Documentatie Centrum, KomMissieMemoires inv. nr. 587.

Websites

Afbeelding voorpagina: Semarang. Roomsche Katholieke weeshuis (Tjandi); O.Hisgen & Co (Semarang); Semarang Drukkerij en Boekhandel; vervaardigd tussen 1908 en 1930; KITLV 1405065; <http://hdl.handle.net/1887.1/item:854345>. Geraadpleegd op: 10-06-2020.

Literatuurlijst

- Aritonang, J., *Mission schools in Batakland (Indonesia) 1861-1940* (Leiden – New York – Keulen 1994).
- Ballantyne, T., 'Religion, difference, and the limits of British imperial history', *Victorian Studies* 47:3 (2005) 427-455.
- Boeije, H., Bleijenbergh, I., *Analyseren in kwalitatief onderzoek: denken en doen* (Den Haag 2005).
- Camps, A., Poels, V., en Willemsen, J., *Dutch missionary activities: an oral history project: 1976-1988* (Nijmegen 2005).
- Derksen, M., 'Embodied encounters. Colonial governmentality and missionary practices in Java and Dutch New-Guinea between 1856-1945' (proefschrift, Nijmegen, nog te publiceren).
- Derix, J., *Brengers van de Boodschap: Geschiedenis van de katholieke missionering vanuit Nederland van VOC tot Vaticanum II* (Nijmegen 2009).
- Dirks, A., ; 'For the youth: juvenile delinquency, colonial civil society and the late colonial state in the Netherlands Indies, 1872-1942' (Leiden 2011).
- Firpo, C., 'Crises of Whiteness and Empire in Colonial Indochina: The Removal of Abandoned Eurasian Children from the Vietnamese milieu, 1890-1956', *Journal of Social History* 43:3 (San Luis Obispo 2010) 587-613.
- Firpo, C., 'Lost Boys: 'Abandoned' Eurasian Children and the Management of Racial Topography in Colonial Indochina, 1939-1945', *French Colonial History* 8:1 (East Lansing 2007) 203-221.
- Firpo, C., *The uprooted: Race, children, and imperialism in French Indochina, 1890-1980* (Honolulu 2016).
- Garritsen, N., 'De representatie van Indische bevolking in Indisch-Nederlandse kinderliteratuur (1880-1942)' (masterscriptie, Utrecht, 2019).
- Howe, S., 'Introduction: New Imperial Histories', in: Stephen Howe (eds.), *The New Imperial Histories Reader* (Londen – New York 2010) 1-20.
- Jacobsen, L. R., "Preparing Children of colonialism for a postcolonial future': a comparison of orphanages for Eurasians in the Dutch East Indies, British India, and French Indochina during the Decolonisation Period, 1930-1975', *Journal of Migration History* 4 (2018) 1-26.
- Jager, S., "Minstens één heidenkind naar de hemel brengen' Een wereld van kinderen voor kinderen in jeugdmissieschrift 'De Kleine Apostel' 1850-1966' (bachelorscriptie, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2019).
- James, D., Schrauwers, A., 'An Apartheid of Souls: Dutch and Afrikaner Colonialism and its Aftermath in Indonesia and South Africa – an Introduction', *Itinerario* 27:3-4 (Leiden 2003) 49-80.
- Leeuw, de S., "If anything is to be done with the Indian: we must catch him very young': colonial constructions of Aboriginal children and the geographies of Indian residential schooling in British Columbia, Canada', *Children's Geographies* 7:2 (2009) 123-140.

Lelyveld, J., 'Waarlijk geen overdaad, doch een dringende eis' Koloniaal onderwijs en onderwijsbeleid in Nederlands-Indië 1893-1942' (proefschrift Utrecht 1992).

Luttinkhuis, B., 'Beyond race: constructions of 'Europeanness' in late-colonial legal practice in the Dutch East Indies', *European Review of History: revue europeenne d'histoire* 20:4 (2013), 539-558.

Luttinkhuis, B., 'Negotiating Modernity: Europeanness in late colonial Indonesia, 1910-1942 (proefschrift Florenc 2014).

Mak, G., *Huisehouden in Nederlands Nieuw-Guinea: geschiedenis van geslacht op geslacht* (oratie Universiteit van Amsterdam 06-07-2017).

Morrison, H., Martin, M. eds., *Creating religious childhoods in Anglo-world and British colonial contexts 1800-1950* (Londen – New York 2015).

Nugent, M., 'Entanglement of oral sources and colonial records', *Sources and Methods in Histories of Colonialism: approaching the Imperial Archive* (Londen – New York 2017) 160-177.

Poels, V., 'Op glas ijs? Kanttekeningen bij het gebruik van orale bronnen voor het onderzoek naar de Scandinavische missiegeschiedenis', *Trajecta. Tijdschrift voor de geschiedenis van het katholiek leven in de Nederlanden* 7:4 (1995) 388-402.

Pomfret, D., 'Raising Eurasia: race, class, and age in French and British colonies', *Comparative Studies in Society and History* 51:2 (Hong Kong 2009) 314-343.

Raben, R., 'A New Dutch Imperial History? Preambulations in a Prospective Field', *BMGN – Low Countries Historical Review*, 128:1 (2013), 5-30.

Steenbrink, K., *Catholics in Indonesia: a documented history 2 1808-1942* (Leiden 2007).

Stoler, A. L., *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule* (Berkeley – Los Angeles – Londen 2002).

Suwignyo, A., 'The breach in the dike: regime change and the standardization of public primary-school teacher training in Indonesia, 1893-1969', (proefschrift Leiden 2012).

Vallgård, K., 'Tying children to god with love: Danish mission, childhood, and emotions in colonial South India', *Journal of Religious History* 39:4 (2015) 595-613.

Appendix

Bijlage 1: Lijst van gebruikte KMM-interviews

Gebruikte kernwoorden voor de selectie van deze interviews: weeshuis, weezorg, school, onderwijs, opvoeding.

1. Bestaande transcripties

1.1 KMM 202 – Johannes Christianus Franciscus de Held, broeder Marcus

Geboren	05-04-1897, Oudenbosch
Orde/Congregatie	Broeders van St. Louis, Oudenbosch
Opleiding	L.O.
Missie	Indonesië – Java van 1925 tot 1948
Functie(s)	Directeur weeshuis, huisoverste
Interviewer	Pater Martin T.M. Peters
Datum	21-07-1977, Oudenbosch
Duur	180 minuten, 1 band

1.2 KMM 352 – Sri Mariati Lutter, zuster Laurence

Geboren	13-03-1902, Ngawi, Indonesië
Orde/Congregatie	Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie
Opleiding	Hoofdakte Nederlands, Japans, Frans A
Missie	Indonesië – Malang – Madioen van 1924 tot 1979
Functie(s)	Onderwijs/overste
Interviewer	Zuster Marguerite Schweigman
Datum	12-09-1979, Driebergen
Duur	2 uur en 40 minuten, 1 band

1.3 KMM 372 – Cornelia Jacoba Bernardine Min, zuster Judith

Geboren	01-10-1902, Texel
Orde/Congregatie	Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie
Opleiding	Hoofdakte, Godsdienst B, Akte Handelskennis
Missie	Indonesië – Java (Malang en Bandung) van 1930 tot 1967 Australië van 1967 tot 1973
Functie(s)	Onderwijs
Interviewer	Zuster Marguerite Schweigman
Datum	12-07-1979, Driebergen
Duur	3 uur, 1 band

1.4 KMM 392 – Adrianus Josephus van Nistelrooy, broeder Josué

Geboren	15-03-1912, Dinther
Orde/Congregatie	Broeders van Maastricht F.I.C.
Opleiding	Postulant en Noviciaat
Missie	Indonesië (Midden-Java) van 1938 tot 1971
Functie(s)	Hield zich bezig met community development
Interviewer	Zuster Thérèse Schellekens J.M.J.
Datum	2 + 7 juni 1978, St. Michelsgestel
Duur	Ongeveer 5 uur, 2 banden

2. Eigen transcripties

2.1 KMM 2 – Jeanne van der Aalst, zuster Jeanne

Geboren	26-04-1909, Woensel/Eindhoven
Orde/Congregatie	Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie
Opleiding	Verpleegster
Missie	Indonesië – Java van 1932 tot 1940 Thailand – Bangkok van 1940 tot 1980
Functie(s)	Slum-werk, eerste hulpzuster
Interviewer	Broeder Frans v/d Berg F.I.C.
Datum	19-06-1980, Eindhoven
Duur	Ongeveer 3 uur, 1 band

2.2 KMM 207 – Cornelis Martinus Hendrickx, broeder Willibrordus

Geboren	07-08-1897, Princenhage
Orde/Congregatie	Broeders van de Onbevleete Ontvangenis F.I.C. Maastricht
Opleiding	Onderwijzer – Hoofdakte – Wiskunde L.O. – Handelskennis L.O.
Missie	Indonesië – Midden Java van 1928 tot 1968
Functie(s)	Onderwijzer lagere en middelbare scholen
Interviewer	Zuster Thèrèse Schellekens Soc. Van JMJ
Datum	14-08-1979, Maastricht
Duur	Ruim 1,5 uur, 1 band

2.3 KMM 247 – Joanna Geertruida Hulsmeijer, zuster Anastasia

Geboren	22-08-1902, Losser
Orde/Congregatie	Zusters van Julie Postel
Opleiding	Afgebroken studie als verpleegster
Missie	Indonesië – Java, Malang van 1939 tot 1967
Functie(s)	Verpleegster en overste
Interviewer	Pater Martin T.M. Peters Sma
Datum	28-05-1977, Beltrum
Duur	180 minuten, 1 band

2.4 KMM 307 – Petronella Kraakman, zuster Angela

Geboren	20-02-1899, Warmenhuizen
Orde/Congregatie	Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie
Opleiding	Lagere school
Missie	Indonesië – Java van 1927 tot 1957
Functie(s)	Ziekenzuster, ondernovicenmeesteres
Interviewer	Zuster Thèrèse Schellekens Soc. Van JMJ
Datum	13-07-1979, Driebergen
Duur	Ruim 1,5 uur, 1 band

2.5 KMM 416 – Hedwig Pieper, zuster Gregoris

Geboren	13-05-1895, Iserlohm
Orde/Congregatie	Zusters van de Goddelijke Voorzienigheid
Opleiding	Huishoudschool – Fröbelakte A en B
Missie	Indonesië – Semarang van 1937 tot 1946 en van 1949 tot 1955 Bandung van 1937 tot 1959
Functie(s)	Kleuterleidster en overste

Interviewer	Pater Martin T.M. Peters Sma
Datum	14-03-1979, Venray
Duur	2 uur en 13 minuten, 1 band

2.6 KMM 587 – Christina Maria Antonia van Well, Zuster Christina

Geboren	24-02-1912, Horst
Orde/Congregatie	Zusters Ursulinen van de Romeinse Unie
Opleiding	Onderwijzeres (in Nederland), Scheikunde (in Indonesië)
Missie	Indonesië – Java 1935 tot 1976
Functie(s)	Onderwijzeres, M.O. Scheikunde
Interviewer	Pater Martin T.M. Peters Sma
Datum	06-04-1979, Nijmegen
Duur	4 uur en 50 minuten

Bijlage 2: Lijst met gebruikte codes

Codenummer	Label
1	Jeugd missiewerkers
2	Financiën (salaris, kosten e.d.)
3	Familie missiewerkers
4	Novice
5	Postulant
6	Aankomst en reis
7	Bandung
8	Javaans
9	Indisch
10	Weeshuis
11	Achtergrond kinderen
12	Organisatie (weeshuis)
13	Werkzaamheden weeshuis
14	Problemen weeshuis
15	Einde missie
16	Semarang
17	Onderwijs
18	Uitbreiding missie
19	Kleding
20	Eten
21	Religie kinderen
22	Dagindeling
23	Organisatie (school)
24	Pastoor
25	Inzet kinderen
26	Taal
27	Maleis
28	Hollands
29	Persoonlijke problemen/dieptepunten (kinderen, missiewerkers etc.)
30	Overste
31	Leidinggeven broeder/zuster
32	Toekomst kinderen
33	Klimaat
34	Internering
35	Oorlog
36	Koloniale overheid
37	Naoorlogse veranderingen
38	Familie kinderen
39	Malang
40	Muntilan
41	Jakarta/Batavia
42	Soerabaja
43	Contact buitenwereld
44	Vakanties
45	Vrije tijd (sport, weekenden, verlof e.d.)
46	Verhoudingen en contact met verschillende partijen
47	Roeping missiewerkers
48	Opleiding missiewerkers
49	Ervaring missiewerkers
50	Vergelijking met Nederland

51	Selectie kinderen
52	Leken
53	Vorbereiding missiewerk
54	Cultuur
55	Controle werkzaamheden missiewerkers
56	Missiedoel
57	Geestelijk leven missiewerkers
58	Bekering
59	Ziekenhuis
60	Infrastructuur en algemene voorzieningen (water, stroom e.d.)
61	Overgang Holland naar Nederlands-Indië (en andersom)
62	Eerste en Tweede Wereldoorlog
63	Indo-Europees/halfbloed/Indo's
64	Chinees
65	School
66	Pensionaat
67	Tips voor nieuwe missiewerkers
68	Boro
69	Mentaliteit
70	Politiek
71	Jongens
72	Meisjes
73	Zusters
74	Broeders